

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента
Шаповал Лесі Іванівни на дисертаційне дослідження
Фінагєєвої Інни Олександрівни

на тему:

**«Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві»,
подане до захисту у разову спеціалізовану вчену раду на здобуття
ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081
«Право»**

Актуальність теми дослідження. Тема даного дисертаційного дослідження є дуже важливою і актуальною на сьогоднішній день, оскільки інститут опіки та піклування є однією з базових гарантій реалізації конституційного принципу охорони прав і свобод людини, що забезпечує захист осіб, які внаслідок віку, стану здоров'я або інших об'єктивних обставин не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. В умовах трансформації приватного права України, його гармонізації з європейськими стандартами та необхідності комплексного захисту вразливих категорій населення (малолітніх, неповнолітніх, недієздатних, обмежено дієздатних осіб), зростає потреба у переосмисленні сутності, функцій та ефективності правового механізму опіки та піклування.

Актуальність обраної теми зумовлюється низкою факторів. По-перше, інститут опіки та піклування є динамічною правовою конструкцією, що поєднує норми цивільного, сімейного, адміністративного та соціального права, і потребує оновлення з огляду на зміни суспільних відносин, викликані соціально-економічними процесами, воєнним станом, міграцією та цифровізацією публічних сервісів.

По-друге, сьогодні спостерігається розширення форм опіки та піклування, зокрема впровадження професійних (замінних) сімейних форм догляду, таких як патронат, прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, що вимагає чіткого теоретико-правового розмежування цих понять і визначення правового статусу осіб, які здійснюють такі функції.

По-третє, актуальним є питання правового режиму майна підопічних, ефективності судового контролю за діяльністю опікунів та піклувальників, а також відповідальності останніх за невиконання чи неналежне виконання покладених на них обов'язків, особливо в умовах надзвичайних ситуацій чи воєнного стану.

Важливим чинником актуальності виступає також необхідність імплементації практики Європейського суду з прав людини щодо захисту прав осіб з інвалідністю, дітей, осіб, обмежених у дієздатності, та забезпечення дотримання принципів пропорційності й субсидіарності при обмеженні цивільної дієздатності.

Зазначена вище актуальність теми «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві» передбачає необхідність розгляду наступних

положень: теоретико-правових та методологічних засад дослідження інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві; загальної характеристики інституту опіки та піклування в приватному праві України; фостерного (прийомного) виховання дітей, як форми опіки та піклування.

Таким чином, вбачається, що дисертаційне дослідження на тему «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві» є своєчасним, актуальним та досить важливим на сьогоднішній день.

Оцінка наукового рівня дисертації і наукових публікацій здобувача.

При вивченні дисертації Фінагєєвої І.О. та її наукових публікацій, можна зазначити, що авторкою було правильно встановлено мету, об'єкт, предмет і завдання даної наукової роботи. Все це дозволило авторці здійснити логічну і структуровану побудову даного дослідження та провести та дослідження обраної теми у межах визначених обсягів.

Вбачається, що в процесі написання роботи авторка аналізувала різноманітні джерела і якісно обробляла наукові праці відомих дослідників у цьому напрямку, що дозволило їй вирішити значущу наукову задачу, відповісти на актуальні та суттєві питання для науки і практики в галузі цивільного і сімейного права, пов'язані з удосконаленням правового регулювання інституту опіки та піклування, визначенням його місця в системі приватного права, розкриттям змісту правового статусу опікунів і підопічних, а також підвищенням ефективності механізмів захисту прав осіб, які потребують опіки чи піклування.

В результаті авторка сформулювала рекомендації та пропозиції для подальшого удосконалення теоретичних аспектів і практичних аспектів в галузі цивільного і сімейного права, що має на меті покращити розуміння і застосування цього виду правовідносин.

Результати даного наукового дослідження було опубліковано Фінагєєвою І.О. в десяти наукових публікаціях. Серед них – чотири статті у вітчизняних наукових виданнях, і шість статей у збірниках тез науково-практичних конференцій.

Таким чином, варто зазначити, що дослідження, проведене Фінагєєвою І.О. у своїй дисертації на тему «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві», відзначається високим рівнем науковості, а опубліковані статті відображають глибину та сутність обраної наукової теми.

Новизна представлених теоретичних та/або експериментальних результатів проведених здобувачем досліджень, повнота викладу в опублікованих працях.

У даній роботі були сформульовані результати та висновки, які є унікальними та мають велику наукову значущість і новизну, оскільки багато питань, які піднімаються в даній роботі раніше не вивчалися або не розглядалися. Зокрема, авторкою уперше:

- сформульовано авторські дефініції:

1) обмежена дієздатність – юридичний стан індивіда, обумовлений наявністю у нього психічного розладу або небезпечним вживанням психоактивних речовин (наркотичні засоби, психотропні речовини, алкогольні

напої), патологічним потягом до азартних ігор, що призвело до зміни психічних процесів у свідомості, мисленні, емоційному стані, який обмежує здатність особи усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними та встановлений рішенням суду, ухваленим у встановленому законом порядку;

2) недієздатність – юридичний стан індивіда, зумовлений наявністю у особи хронічного, стійкого, психічного розладу, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними та встановлений рішенням суду, ухваленим у встановленому законом порядку;

- встановлено, що під правовим режимом майна осіб, над якими встановлену опіку чи піклування, слід розуміти режим зі спеціальним статусом, поширений на визначене коло учасників (опікун, піклувальник – підопічний) та види правових відносин (виключно майнові), яким закріплено основні повноваження зобов'язаних осіб, встановлено прямі заборони щодо дій опікунів, піклувальників, а також передбачено можливість втручання держави до майнової сфери підопічного за наявності певних для того обставин;

- доведено, що з метою оптимізації інституту опіки та піклування, необхідно передбачити правові норми щодо можливості зміни форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здатних правильно, швидко та дієво реагувати на поточні запити суспільства; надання постійної консультативної підтримки спеціалістів; визначення мотивації опікунів, піклувальників, прийомних вихователів; систему стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження; розширення способів доведення інформації про зміни галузевого законодавства тощо;

- з'ясовано правову природу та розмежовано поняття «патронаж» та «патронат»: під «патронатом» слід розуміти тимчасову форму влаштування дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з цим потребує виховання, утримання та реабілітації та видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам і є інститутом цивільного та сімейного права; під «патронажем» слід розуміти вид надання допомоги дієздатній фізичній особі, яка за станом фізичного здоров'я потребує медичного, побутового, іншого подібного догляду і є інститутом права соціального забезпечення;

- встановлено співвідношення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування з такими суміжними правовими категоріями, як прийомна сім'я, дитячий будинок сімейного типу, патронат та визначено їх спільні риси (створення дитині належних умов виховання, всебічного фізичного, духовного та морального розвитку) та відмінні риси (правовий статус підопічних дітей; строки перебування дитини в сім'ї; способи утримання дітей; виконання обов'язків як виду професійної діяльності, який зараховується до загального трудового стажу; залучення до роботи з сім'ями та дітьми фахових спеціалістів; надання послуг з догляду за участю членів сім'ї прийомного вихователя;

- обґрунтовано, що використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному в умовах надзвичайного чи воєнного стану, слід вважати

кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, що передбачає застосування більш суворої санкції відповідальності.

Крім того, в роботі авторкою удосконалено:

- наукове положення, відповідно до якого інститут опіки та піклування слід вважати комплексним приватно-правовим інститутом, правове регулювання якого здійснюється нормами цивільного, цивільного процесуального, сімейного, житлового, земельного, трудового права та права соціального забезпечення, якому притаманні ознаки публічності (застосування норм адміністративного, кримінального права);

- наукову позицію, згідно якої для визнання фізичної особи недієздатною необхідно встановити наявність трьох критеріїв: медичного, психологічного та юридичного. Завдяки медичному критерію діагностується не будь-який психічний розлад, а хронічне, тривале і стійке психічне захворювання; психологічний критерій свідчить про нездатність або зменшену здатність особи розуміти значення своїх дій і можливість керувати ними та визначається не лише на момент вчинення дій, а й на майбутнє; юридичний критерій виключає здатність самостійно здійснювати права і обов'язки, в тому числі – нести самостійну цивільно-правову відповідальність;

- науковий погляд, відповідно до якого права і обов'язки батьків та опікунів (піклувальників) - різні за своєю правовою природою та сутністю правові явища: в основі виникнення батьківських прав та обов'язків, як правило, лежить кровне споріднення, тоді, як виникнення опікунських прав та обов'язків пов'язується із відповідним адміністративним актом; батьківські повноваження є триваючими, постійними, повноваження опікунів (піклувальників) діють впродовж певного часу і не призводять до припинення правових зв'язків підопічних з батьками; у опікунів (піклувальників) відсутній обов'язок утримання підопічних власним коштом, на відміну від батьківського обов'язку щодо утримання дитини.

До того ж, в роботі дістало подальший розвиток:

- наукове судження про те, що розгляд справ про обмеження цивільної дієздатності, визнання недієздатними (подовження строку, визначеного рішенням українського суду) щодо громадян України, які у зв'язку з воєнними діями вимушено змінили місце проживання та виїхали за кордон, здійснюється за правилами, визначеними нормами вітчизняного, міжнародного законодавства та на підставі двосторонніх договорів про правову допомогу у цивільних та сімейних справах, тобто можливе застосування субсидіарної юрисдикції – судів держави громадянства та судів держави, де тимчасово перебуває особа;

- наукова позиція щодо запровадження концепції полісистемної (державної, громадської та приватної) діяльності щодо забезпечення здійснення суб'єктивних цивільних прав та охоронюваних законом інтересів окремою категорією учасників цивільно-правових відносин: обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами; дітьми-сиротами; дітьми, позбавленими батьківського піклування; дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітьми, які постраждали від воєнних дій чи збройних конфліктів;

- наукове твердження, за яким замісні сім'ї – прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, на відміну від сім'ї опікуна (піклувальника), повинні мати професійний статус, що передбачає наявність у прийомних батьків та батьків-вихователів фахової вищої, передвищої освіти, відповідної кваліфікації та досвіду роботи в одній із суміжних сфер (соціальна робота, соціальна педагогіка, психологія тощо) та виключає можливість сумісництва (суміщення) з іншими видами професійної діяльності.

За результатами дослідження запропоновано нові редакції, зміни та доповнення до чинного законодавства у сфері опіки та піклування, а саме: ст. 36, 76, 77 ЦК України; ст. 251-1 «Відповідальність опікунів, піклувальників», ст. 252 СК України; ст. 167 «Зловживання опікунськими правами» КК України; п. 5 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя; ч. 1 Положення про прийомну сім'ю; ч. 2 Положення про дитячий будинок сімейного типу.

Наукова обґрунтованість отриманих результатів, наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Результати дисертаційного дослідження та зроблені Фінагєєвою І. О. висновки не викликають суттєвих зауважень.

Усі наукові положення, висновки та рекомендації, викладені в дисертації, в достатній мірі мають наукове обґрунтування і відповідають меті та завданням роботи, які визначені в загальних висновках і висвітлені в публікаціях авторки. Висновки, викладені в дисертаційній роботі, є чіткими та логічними, витікають з отриманих результатів, а рекомендації базуються на дослідженні.

Таким чином, хочемо зазначити, що результати дослідження, які Фінагєєва І.О. подає для захисту, відзначаються високим ступенем аргументації та наукового обґрунтування, вони є логічними, переконливими і мають наукову новизну та практичне значення.

Рівень виконання поставленого наукового завдання, оволодіння здобувачем методології наукової діяльності. При формулюванні завдань дисертаційного дослідження, які відповідають поставленій меті, авторка детально та системно підходить до їх обґрунтування і логічної розробки, визначаючи наступні етапи:

1) проаналізувати стан наукової розробки та методологію дослідження інституту опіки та піклування у сучасному приватному праві;

2) визначити засадничі положення правового регулювання інституту опіки та піклування в сучасному національному приватному праві, праві країн Європейського Союзу, інших зарубіжних країн;

3) розглянути законодавчі та наукові підходи до визначення поняття, правової природи та значення інституту опіки та піклування у сучасному приватному праві;

4) дослідити порядок та умови встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві;

5) визначити специфіку встановлення опіки та піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування у сімейному праві України;

6) розкрити зміст та значення професійних (замісних) сімей у загальній системі влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування як суміжної з опікою та піклуванням правової категорії;

7) встановити співвідношення патронату, як особливої форми піклування над дітьми, які опинилися в складних життєвих обставинах чи постраждали від збройних конфліктів із нормами інституту опіки та піклування;

8) вивчити та проаналізувати зарубіжний досвід виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в аспекті перспективи розвитку вітчизняного законодавства;

9) виробити пропозиції щодо оптимізації вітчизняного законодавства у сфері опіки та піклування з метою підвищення ефективності його практичної реалізації та приведення його до міжнародних вимог та стандартів.

Формулювання завдань, визначення мети, об'єкта та предмета дисертаційного дослідження відзначаються своєю ясністю, зрозумілістю і повністю відповідають загальним вимогам. Завдання наукового дослідження було виконано, і мета дослідження була досягнута.

Дане дисертаційне дослідження виконано на високому рівні завдяки відповідній методології дослідження. Автором успішно застосовано такі методи як: діалектичний, порівняльно-правовий, структурно-функціональний метод, формально-юридичний, метод індукції та дедукції, термінологічний метод, герменевтичний метод, метод абстрагування, логічний та системний метод.

Таким чином, вбачається, що наукові завдання, які ставились дисертанткою Фінагєєвою І.О. – виконано на високому методологічному рівні. Фінагєєва І.О. опанувала необхідні компетенції для рівня доктора філософії.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження. Як вбачається з акту впровадження результатів дисертації І.О. Фінагєєвої в освітній процес НАВС, то сформульовані дисертанткою у роботі висновки й пропозиції вже впроваджено в освітній процес академії. Таким чином, варто зазначити, що наукові праці І.О. Фінагєєвої містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, запроваджені для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ при викладанні відповідних навчальних дисциплін. До того ж, результати дисертації І.О. Фінагєєвої були використані в науково-дослідній роботі під час проведення подальших наукових розвідок у сфері цивільного, сімейного та цивільного процесуального права.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності в цілому. В дисертаційному дослідженні І.О. Фінагєєвої міститься чітка структура, яка відповідає вимогам МОН України та порядку присудження ступеня доктора філософії. Дана робота включає в себе анотацію, вступ, три розділи, кожен з яких поділяється на відповідні підрозділи відповідно до поставлених завдань, а також містить висновки, список використаних джерел та додатки.

Анотація. У короткому викладі, анотація надає загальну оцінку дисертаційного дослідження та узагальнено представляє ключові науково-практичні та теоретичні висновки, які містяться в роботі. Анотація

дисертації точно відображає її основний зміст та висловлює основні положення дослідження, подана як українською, так і англійською мовами.

У вступі даного дослідження авторка обґрунтовує актуальність даної теми, оцінює ступінь наукового розвитку теми, вказує на зв'язок із науковими програмами і планами, визначає мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, формулює наукову новизну і практичну важливість отриманих результатів дослідження, а також надає інформацію щодо апробації даного наукового дослідження.

Розділ 1 «Теоретико-правові та методологічні засади дослідження інституту опіки та піклування в сучасному приватному праві» складається з трьох підрозділів.

В першому параграфі першого розділу дисертації авторка здійснила комплексний огляд стану наукової розробки проблематики інституту опіки та піклування та обґрунтувала методологічну основу дослідження. Нею проаналізовано широке коло джерел національного законодавства, зокрема Цивільний і Сімейний кодекси України, профільні закони («Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про запобігання та протидію домашньому насильству» тощо), а також підзаконні акти - постанови Кабінету Міністрів України та Верховної Ради України.

Дисертантка детально дослідила доктринальні напрацювання вітчизняних науковців у сфері правового статусу дитини, захисту прав неповнолітніх і недієздатних осіб. Окремим напрямом стало вивчення зарубіжного законодавства країн Європейського Союзу (Італії, Швеції, Бельгії, Франції, Німеччини, Польщі тощо) та відповідних наукових розробок європейських фахівців. З'ясовано, що у ЄС відсутній уніфікований підхід до опіки, натомість простежується тенденція переходу від традиційних форм до моделей підтримки з акцентом на автономію особи.

Дисертанткою обґрунтовано застосування комплексу методів наукового пізнання: діалектичного, історичного, порівняльно-правового, формально-юридичного, структурно-функціонального, системного, індукції та дедукції, термінологічного, герменевтичного та логічного методів. Встановлено, що інститут опіки та піклування є окремим правовим інститутом приватного права, спрямованим на охорону особистих і майнових прав малолітніх, неповнолітніх дітей та повнолітніх осіб з обмеженою чи відсутньою дієздатністю.

У другому параграфі першого розділу дисертації дисертанткою проведено детальний аналіз нормативно-правової бази регулювання відносин опіки та піклування в Україні. Встановлено, що ключовими нормативними актами є Цивільний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України і Сімейний кодекс України, закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про соціальні послуги» тощо. З'ясовано значення міжнародно-правових актів, зокрема Декларації прав дитини (1959), Конвенції

ООН про права дитини, Європейської конвенції про захист прав людини, які імплементовані в українську правову систему.

Дисертантка проаналізувала правовий статус дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей у складних життєвих обставинах та дітей, які постраждали від воєнних дій. Виділено три категорії сирітства: біологічне (смерть батьків), соціальне (позбавлення батьківських прав, перебування батьків у місцях позбавлення волі тощо) та міграційне (діти трудових мігрантів). Визначено систему уповноважених суб'єктів захисту прав дітей, яка включає органи загальної (Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України) та спеціальної компетенції (Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України, Міністерство освіти України, Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство юстиції України, Національну поліцію України та ряд інших).

Дисертанткою встановлено, що завдяки приписам інституту опіки та піклування відбувається задоволення двох інтересів – приватного та публічного. Приватний інтерес полягає у створенні належних умов існування, розвитку, соціалізації для громадян, чия дієздатність обмежена або взагалі відсутня: малолітніх, неповнолітніх (дітей-сиріт; дітей, позбавлених батьківського піклування; дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах; дітей, які постраждали від збройних конфліктів чи воєнної агресії: повнолітніх осіб, які в силу стану здоров'я не здатні розуміти значення своїх дій і керувати ними, а відтак – бути самостійними суб'єктами цивільно-правових відносин. Публічний (суспільний) інтерес полягає у збереженні життя, здоров'я, інтелектуального потенціалу таких осіб, а також у забезпеченні безпеки суспільства, запобігання сімейного неблагополуччя та усунення таких негативних явищ як соціальне сирітство, дитяча безпритульність та бездоглядність, жебракування, алкоголізм, наркоманія, токсикоманія, інших негативних залежностей, і без перебільшення – зниження рівня кримінальних та інших правопорушень.

У третьому параграфі першого розділу дисертації дисертанткою здійснено порівняльно-правовий аналіз регулювання інституту опіки та піклування в державах-членах Європейського Союзу. Встановлено, що у ЄС відсутній уніфікований підхід до визначення та регулювання опіки – кожна країна формує власну модель, поєднуючи правові, адміністративні та соціальні механізми.

Досліджено колізійні прив'язки у сфері опіки: *Lex patriae* (закон громадянства) у Греції, Португалії; *Lex domicilii* (закон місця проживання) у Канаді; *Lex fori* (закон суду) у Ліхтенштейні. З'ясовано особливості правового регулювання в окремих країнах. Проаналізовано судову практику Європейського суду з прав людини у справах щодо порушень прав осіб, які перебувають під опікою (справи X та Y проти Хорватії, Станев проти Болгарії, Анатолій Маринов проти Болгарії тощо), які підтверджують необхідність дотримання процесуальних гарантій, індивідуального підходу та судового контролю. Особливу увагу приділено системі опіки над неповнолітніми мігрантами без супроводу у Бельгії та Польщі у зв'язку з напливом біженців з України.

Вивчення зарубіжного досвіду правового регулювання та функціонування інституту опіки та піклування в країнах Європейського Союзу дозволило дисертантці виділити низку ключових узагальнень: 1) у ЄС відсутній єдиний підхід до організації інституту опіки: кожна держава формує власну модель, що поєднує правові, адміністративні та соціальні механізми; 2) спостерігається поступова переорієнтація від традиційних форм опіки до підтримуваних, контрактних та добровільних форм соціального супроводу, які зосереджують увагу на підтримці, а не обмеженні прав особи; 3) у всіх країнах ЄС віддається пріоритет сімейним формам виховання – уникається інституціоналізація дітей, натомість підтримуються моделі сімейного розміщення, такі як опікунство, патронат або прийомна сім'я; 4) відсутня уніфікована термінологія: поняття «складні життєві обставини», «вразливість» та «соціальна потреба» визначаються в межах конкретних законодавчих актів (переважно в сфері соціального захисту), але не мають універсального закріплення на європейському рівні. Найбільш ефективні системи захисту базуються на інтеграції – міжвідомчій взаємодії судових, освітніх, медичних і соціальних інституцій, які спільно підтримують підопічних.

У розділі 2 «Загальна характеристика інституту опіки та піклування в приватному праві України» в межах трьох підрозділів розкриваються особливості опіки та піклування як інституту приватного права, особливості встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві, а також особливості встановлення опіки та піклування над дітьми, позбавленими батьківського піклування у сімейному праві України.

У першому параграфі другого розділу дисертації дисертанткою проведено комплексне дослідження правової природи та місця інституту опіки та піклування в системі приватного права України. Дисертанткою встановлено, що опіка та піклування є комплексним правовим інститутом, який поєднує норми різних галузей права – цивільного, сімейного, адміністративного, житлового, земельного, трудового права та права соціального забезпечення. Наголошується, що опіку та піклування необхідно розглядати, з одного боку – як вид правової допомоги окремій категорії фізичних осіб, а з іншого - як форму їх влаштування.

Дисертанткою детально досліджено суб'єктний склад правовідносин опіки та піклування. З'ясовано правовий статус та повноваження органів опіки та піклування. Встановлено, що до кола суб'єктів, уповноважених здійснювати певні види опікунської діяльності, також належать освітні заклади, служби у справах дітей, органи соціального захисту та охорони здоров'я. Проаналізовано правові підстави для встановлення опіки над різними категоріями осіб: малолітніми та неповнолітніми дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, обмежено дієздатними та недієздатними повнолітніми особами.

Окрему увагу дисертанткою приділено дослідженню вимог до кандидатів в опікуни (піклувальники) та процедурі їх призначення. Проаналізовано перелік документів, необхідних для призначення опікуна, виявлено його застарілість та

необхідність актуалізації відповідно до роз'яснень Міністерства соціальної політики, сім'ї та єдності України.

Також дисертанткою з'ясовано особливості призначення опікунів в умовах воєнного стану, зокрема питання можливості ухилення від мобілізації через формальне встановлення опіки. Обґрунтовано необхідність посилення контролю органів опіки та піклування за діяльністю опікунів, виявлено корупційні ризики та проблеми надмірної завантаженості цих органів.

У другому параграфі другого розділу дисертації дисертанткою здійснено ґрунтовний аналіз правових підстав та процедури встановлення опіки та піклування над обмежено дієздатними та недієздатними фізичними особами у цивільному праві.

Досліджено медичні та юридичні критерії обмеження дієздатності та визнання особи недієздатною відповідно до статей 36 та 39 ЦК України.

Дисертанткою проаналізовано статистичні дані щодо поширеності психічних розладів в Україні та світі, досліджено медичну класифікацію психічних захворювань згідно з Міжнародним класифікатором хвороб. З'ясовано правову природу таких понять як «спиртні напої», «наркотичні засоби», «токсичні речовини», «азартні ігри» (лудоманія). Обґрунтовано авторську пропозицію щодо внесення змін до ч. 2 ст. 36 ЦК України, згідно з якою обмеження дієздатності має здійснюватися лише за наявності діагностованого психічного розладу, незалежно від його причин.

Детально досліджено процесуальні аспекти визнання особи недієздатною, роль судово-психіатричної експертизи у встановленні медичного та психологічного критеріїв недієздатності. Проаналізовано зарубіжний досвід правового регулювання недієздатності у Німеччині, Франції, Болгарії, інших європейських країнах. З'ясовано правовий режим майна осіб, над якими встановлено опіку чи піклування, обмеження щодо вчинення правочинів опікунами, необхідність отримання дозволу органів опіки для певних категорій правочинів. Окремо розглянуто питання встановлення опіки над українськими громадянами, які проживають за кордоном, проаналізовано положення двосторонніх договорів про правову допомогу (зокрема, з Республікою Польща) та Конвенції про міжнародний захист повнолітніх 2000 року.

У третьому параграфі другого розділу дисертації дисертанткою проведено комплексне дослідження сімейно-правових аспектів встановлення опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування. Досліджено процедуру призначення опікунів та піклувальників, роль органів опіки у доборі кандидатів з урахуванням їхньої здатності виконувати опікунські обов'язки, взаємин з дитиною, думки самої дитини (якщо їй виповнилося 10 років). З'ясовано переважне право родичів дитини та осіб, у сім'ї яких дитина вже проживає, на призначення опікунами.

Детально проаналізовано права та обов'язки опікунів (піклувальників) згідно зі ст. 67 ЦК України, ст. 249 СК України та Правил опіки та піклування. Обґрунтовано відмінність між батьківськими правами (що виникають з кровного

споріднення) та правами опікунів (що виникають на підставі адміністративного акту).

Окрему увагу приділено дослідженню особливостей встановлення опіки в умовах воєнного стану. Проаналізовано законодавчі зміни, спрямовані на спрощення процедури влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок воєнних дій. Встановлено можливість тимчасового влаштування дітей у прийомні сім'ї без повного пакету документів, призначення опікунів з числа родичів за спрощеною процедурою, звільнення від обов'язкового проходження курсу навчання. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства: доповнення статей 76, 77 ЦК України нормами про припинення опіки у разі погіршення здоров'я або фінансового стану опікуна; запровадження у СК України статті про відповідальність опікунів з обтяжуючими обставинами в умовах воєнного стану; посилення кримінальної відповідальності за зловживання опікунськими правами в умовах надзвичайного або воєнного стану.

Дисертанткою обґрунтовано авторську концепцію подвійної природи опіки та піклування. Встановлено, що цей інститут необхідно розглядати у двох взаємопов'язаних аспектах. По-перше, як **вид правової допомоги** – форму правового захисту та соціальної турботи про обмежено дієздатних і недієздатних осіб, що дозволяє створити належні умови їх життєдіяльності, максимально наближені до сімейних, забезпечуючи високий рівень дотримання їхніх прав та охоронюваних законом інтересів. По-друге, як **форму влаштування** дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – сімейні, індивідуальні, тимчасові форми влаштування, що здійснюються опікуном (піклувальником) оплатно чи безоплатно на підставі адміністративного акту, договору про патронат, утворення прийомної сім'ї або дитячого будинку сімейного типу.

Розділ 3 «Співвідношення опіки та піклування з іншими суміжними правовими категоріями» складається з трьох підрозділів.

У першому параграфі третього розділу дисертації дисертанткою проведено комплексне дослідження місця і ролі замісних (професійних) сімей у системі форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Проаналізовано сучасний стан інституту сім'ї в Україні, виявлено кризові явища (нестабільність шлюбу, високий рівень розлучень, проблема соціального сирітства), які актуалізують питання альтернативних форм сімейного виховання. Досліджено поняття «соціальна сирота» як особливої соціально-демографічної групи дітей, які внаслідок соціальних, економічних і морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках. Проаналізовано статистичні дані, які свідчать про збільшення Виділено три рівні факторів соціального сирітства: індивідуальний (асоціальна поведінка батьків), ідеологічний (втрата моральних цінностей) та інституційний (недостатня ефективність функціонування інститутів сім'ї, освіти, виховання).

Детально досліджено правову природу та особливості функціонування прийомної сім'ї та дитячого будинку сімейного типу як форм професійного (замінного) сімейного виховання. Обґрунтовано авторську позицію про

необхідність доповнення положень про прийомну сім'ю та дитячий будинок сімейного типу нормою про те, що їх утворення не призводить до виникнення родинних відносин між вихователями та дітьми.

У другому параграфі третього розділу дисертації дисертанткою здійснено ґрунтовний аналіз патронату як особливої форми опіки над дітьми, які перебувають у складних життєвих обставинах, та її співвідношення з традиційними формами опіки та піклування.

Проаналізовано еволюцію наукових підходів до розуміння патронату, виділено три ключові напрями його тлумачення: як форми соціального влаштування дітей, як форми виховання дітей поряд з опікою та піклуванням, як форми тимчасового (короткострокового) влаштування дитини. Обґрунтовано авторське визначення патронату як спеціальної форми опіки, яка здійснюється шляхом влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя за умови розмежування прав і обов'язків між уповноваженою службою та патронатним вихователем.

Детально досліджено відмінність патронату від патронажу як цивільно-правового інституту надання допомоги дієздатним, але фізично неспроможним особам. Встановлено, що патронаж не може розглядатися як форма опіки над дітьми, оскільки його суб'єктами є особи з повною дієздатністю, які укладають договір про надання допомоги на засадах рівності, автономії волі та майнової самостійності. З'ясовано, що патронаж здійснюється органами управління праці та соціального захисту, тоді як встановлення патронату належить до компетенції органів опіки та піклування.

Проаналізовано процедуру відбору та підготовки патронатних вихователів, яка включає декілька етапів: звернення кандидатів до центру соціальних служб, подання документів, отримання згоди всіх повнолітніх членів сім'ї, перевірку органами опіки, обов'язкове проходження спеціального навчання.

Детально з'ясовано зміст обов'язків патронатного вихователя. Проаналізовано складові догляду за дитиною як комплексу заходів, спрямованих на забезпечення фізичного, психологічного та соціального розвитку. Досліджено реабілітаційну діяльність патронатного вихователя у широкому розумінні (як комплексну взаємодію з міждисциплінарною командою спеціалістів) та вузькому розумінні (як комплекс заходів, спрямованих на задоволення потреб дитини та відновлення її функціональних зв'язків з сімейним оточенням).

Встановлено мету діяльності патронатного вихователя як забезпечення умов для задоволення базових потреб дитини, подолання наслідків пережитих складних життєвих обставин, відновлення порушених внаслідок травматичного досвіду фізичного і психічного стану дитини, створення умов для повернення дитини в біологічну сім'ю або вибору іншої форми влаштування. Виділено критерії оцінювання якості патронату: забезпечення дитини доглядом, перебування у безпечному середовищі, поліпшення показників розвитку, врахування прав та інтересів дитини, нормалізація стану та поведінки, адаптованість у сім'ї патронатного вихователя. Обґрунтовано авторські пропозиції щодо внесення змін до ст. 252 СК України стосовно підвищення

вікового цензу патронатного вихователя до 30 років, вимоги про наявність досвіду роботи з дітьми та надання переваги особам з профільною освітою.

У третьому параграфі третього розділу дисертації дисертанткою здійснено комплексний аналіз зарубіжного досвіду виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як перспективи розвитку вітчизняного законодавства. Досліджено системи фостерного (приймного) виховання у провідних європейських країнах та США, з особливою увагою до процесів деінституалізації державних виховних установ. Дисертанткою виявлено спільну тенденцію для більшості досліджуваних країн – перехід від інституційного утримання дітей до створення різноманітних форм замінного батьківства. Встановлено, що у країнах Європейського Союзу функціонують такі форми: родинні фостерні сім'ї, традиційні фостерні сім'ї, спеціалізовані фостерні сім'ї (для дітей з особливими потребами), професійні фостерні сім'ї, кризові фостерні сім'ї, тимчасові замінні сім'ї та підтримуючі фостерні сім'ї.

З'ясовано особливості фінансування та правового статусу прийомних батьків у різних країнах. На основі проведеного аналізу дисертанткою визначено ключові переваги фостерного виховання, які можуть бути запозичені українським законодавством: збільшення кількості дітей, які отримують наближену до біологічної сім'ї форму виховання; попередній відбір та професійна підготовка кандидатів у прийомні батьки; гарантований державою кваліфікований супровід родини; розширення кола суб'єктів, які отримують право на виховання дитини. З'ясовано, що реалізація сімейної моделі влаштування дітей у зарубіжних країнах передбачає як профілактику соціального ризику, так і активізацію сімейних ресурсів, що є важливим орієнтиром для вітчизняної практики.

У результаті проведеного дослідження були сформульовані пропозиції щодо поліпшення цивільного і сімейного законодавства України в контексті реформування системи опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, забезпечення пріоритету сімейних форм виховання та адаптації позитивного зарубіжного досвіду до вітчизняних реалій.

Після кожного розділу та у заключній частині дисертаційного дослідження Фінагеева І.О. викладає висновки, які відповідають завданням та цілям роботи, узгоджуються з отриманими результатами, мають належну обґрунтованість і відзначаються високим рівнем достовірності.

Список використаних джерел складається з 365 найменувань і займає 38 сторінок, включаючи публікації як в українських, так і в іноземних виданнях.

Важливо відзначити, що кожен розділ дисертаційного дослідження Фінагеевої І.О. має свою наукову значущість, що виступає науковим фундаментом для наступної частини роботи. Це допомагає утворити цілісне дослідження, яке служить основою для вирішення практичного завдання – підвищення ефективності діяльності інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві.

За вищенаведеного можна зробити висновок, що дисертація Фінагєєвої І.О. відповідає всім вимогам і є завершеною науковою роботою.

Рекомендації щодо подальшого використання результатів дисертації на практиці. Результати, отримані в ході дисертаційного дослідження Фінагєєвою І.О., можуть бути рекомендовані для використання у наступних сферах: освітній процес в закладах вищої освіти з юридичним спрямуванням, у наукових дослідженнях наукових установ, при підготовці наукових публікацій та монографій, при плануванні та проведенні досліджень у цьому напрямку, а також у практичній діяльності.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації, запитання до здобувача. Позитивно оцінюючи дану наукову роботу загалом, варто відзначити, що є деякі спірні питання, які, на нашу думку, можуть вимагати додаткової аргументації або пояснень під час захисту:

1. В одному з пунктів новизни «вперше» дисертантка зазначає, що нею *«доведено, що з метою оптимізації інституту опіки та піклування, необхідно передбачити правові норми щодо можливості зміни форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, здатних правильно, швидко та дієво реагувати на поточні запити суспільства; надання постійної консультативної підтримки спеціалістів; визначення мотивації опікунів, піклувальників, прийомних вихователів; систему стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження; розширення способів доведення інформації про зміни галузевого законодавства тощо».*

На нашу думку, дане положення є надто загальним і декларативним. Не зрозуміло, які саме механізми зміни форм влаштування пропонуються, які критерії «правильності», «швидкості» та «дієвості». Також незрозуміло, що мається на увазі під «поточними запитами суспільства» – це надто аморфне поняття для наукової пропозиції.

Таке формулювання є декларативним – воно лише проголошує необхідність таких змін, але не розкриває:

- які саме правові норми мають бути передбачені;
- які конкретні механізми зміни форм влаштування пропонуються;
- що розуміється під «правильністю», «швидкістю» та «дієвістю»;
- які критерії оцінки цих характеристик;
- що таке «поточні запити суспільства» і як їх визначати.

У всіх трьох параграфах дисертантка переважно аналізує існуючі інститути, порівнює їх між собою та з зарубіжним досвідом, але не пропонує конкретних законодавчих механізмів.

Пропозиція щодо «визначення мотивації опікунів, піклувальників, прийомних вихователів» та «системи стимулювання осіб, які виконують опікунські повноваження» потребує конкретизації. Незрозуміло, чи йдеться про матеріальне, моральне стимулювання, які конкретні механізми пропонуються.

2. Ще в одному пункті новизни «вперше» дисертантка зазначає, що нею *«з'ясовано правову природу та розмежовано поняття «патронаж» та «патронат»: під «патронатом» слід розуміти тимчасову форму влаштування*

дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, і у зв'язку з цим потребує виховання, утримання та реабілітації та видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам і є інститутом цивільного та сімейного права...».

На нашу думку, розмежування понять «патронаж» та «патронат» є слушним, проте дефініція патронату як «тимчасової форми влаштування дитини... та видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам» викликає питання. Використання сполучника «та» створює враження, що патронат одночасно є і формою влаштування дитини, і видом правової допомоги дорослим особам з обмеженою дієздатністю, що є різними правовими інститутами. Можливо, тут мала бути роздільна дефініція або більш чітке формулювання. До того ж в самій дисертаційній роботі не йдеться про патронат як вид правової допомоги обмежено дієздатним чи недієздатним дорослим особам. Більше того, у висновках до Розділу 3 дисертантка чітко зазначила: *«патронат встановлюється виключно над дітьми які перебувають у складних життєвих обставинах»*. Тому твердження у підсумкових положеннях, що патронат є «видом правової допомоги обмежено дієздатним та недієздатним фізичним особам» виглядає як помилка або неузгодженість між текстом дисертації та підсумковими положеннями.

3. У своїй дисертаційній роботі авторка обґрунтовує те, що *«використання опіки чи піклування з корисливою метою на шкоду підопічному в умовах надзвичайного чи воєнного стану, слід вважати кваліфікуючою ознакою кримінального правопорушення, що передбачає застосування більш суворої санкції відповідальності»*. Вважаємо, що така думка потребує додаткової аргументації. По-перше, незрозуміло, чому саме воєнний чи надзвичайний стан має бути кваліфікуючою ознакою, а не сам факт використання опіки з корисливою метою. По-друге, виникає питання, чи не є це дискримінаційним підходом до захисту прав підопічних у мирний час. По-третє, в дисертації не наведено достатнього обґрунтування саме такої конструкції кваліфікуючої ознаки.

Наведені зауваження і побажання хоча і мають дискусійний характер, але не впливають на загальний позитивний висновок щодо дисертації. Представлена дисертаційна робота є завершеною науковою роботою, і сформульовані у ній рекомендації та висновки мають важливе наукове і практичне значення.

Відсутність порушень академічної доброчесності. У ході вивчення як дисертаційного дослідження, так і наукових публікацій, фактів порушень академічної доброчесності не виявлено. Дисертація І.О. Фінагєєвої на тему «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві» є оригінальною, самостійно виконаною науковою працею.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам

Дисертація Фінагєєвої Інни Олександрівни на тему «Інститут опіки та піклування в сучасному приватному праві», подана на здобуття ступеня доктора філософії, є цілісною і комплексною, представляє завершену наукову працю та включає в себе нові науково обґрунтовані висновки, які відрізняються за своєю новизною у постановці та розв'язанні проблем, пов'язаних із інститутом опіки та піклування в сучасному приватному праві.

Рецензована робота відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право» та вимогам «Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах)», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 08 квітня 2025 року № 426), наказу МОН України №40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) і «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44), а її авторка – Фінагєєва Інна Олександрівна заслуговує на присудження наукового *ступеня* доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Доцент кафедри цивільного права та процесу
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент**

Л. Шаповал

Леся ШАПОВАЛ

